

UDK 33:335(497.1)»1945—1954«
Izvorni znanstveni članak

Koncepcija prvobitne socijalističke akumulacije u Jugoslaviji (razdoblje četrdesetih i pedesetih godina — 1945—1954)

VILIM RIBIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, SFRJ

I. Proturječnosti pojedinačnog i općeg interesa u komandnoplanskim sistemima

Uvođenje samoupravljanja 1950. godine u Jugoslaviji, omogućeno raskidom sa Informbiroom, utemeljeno u drukčijoj interpretaciji marksizma, zapravo je proizašlo iz dvostruke potrebe.

Alarmantna proturječja državnoplanske ekonomije istog tipa kao i u zemlji uzoru, a čija je pozadina gušenje objektivnih ekonomskih zakonitosti, upozorila su naše rukovodioce da je riječ o zakonomjernosti toga načina organiziranja privrede.¹ Nikakav svjesni napor organiziranih snaga ne može otkloniti neefikasnosti koje proizlaze iz privrednog sistema utemeljenog na pogrešno shvaćenom motivacionom ustrojstvu proizvođača, pojedinca, čovjeka — člana društva.² U tom pogledu u planskim ekonomijama postoji oštra suprotnost između kratkoročnog interesa pojedinca i dugoročnog interesa društva. Marxova analiza otuđenog rada u građanskom društvu, pa iz nje otuđenih sfera društvenog života, zatim iz toga proizašle razdvojenosti individuuma na javno i privatno biće, suprotstavljenost njegova osobnog interesa općedruštvenom interesu, paradoksalno baš u planskim sistemima ima maksimalno transparentno područje kritike. Unatoč upravo suprotnim intencijama radi kojih se planiranje propagira — nastojanju za »svjesnim ovladavanjem proizvodnje uvjeta svoga života«. Budući da je samo uski krug svjesno ovladavao uvjetima proizvodnje života širokih radnih masa, a budući da su radne mase svojim pukim energetske ulogom imale realizirati zaključke krea-

¹ »Koliko god [...] državni socijalizam pokušavao da guši te zakonitosti one se osvetnički pojavljuju u narušavanju kvalitete, asortimana itd.« *Kidrič Boris*, Teze o ekonomici prelaznog perioda, *Komunist*, IV, 6, 2, 1950, 6.

² Ilustrirajmo to: »[...] radnici naše zemlje vole svoje fabrike, rudnike [...] jer je sve to njihovo [...]. Ljudi koji premašuju norme za nekoliko stotina procenata [...] takvi ljudi moraju osećati plamenu ljubav prema svojoj socijalističkoj domovini.« Izjava Đure Salaja u »Borba za veću produktivnost rada«, Beograd 1949, 5.

tivnosti birokracije, i budući da je veličina toga energetskeg uloga postajala funkcija ne više entuzijazma već uzvraćenih prinosa, jaz između pojedinačnog i općeg interesa postajao je sve veći.³ Jednako u poratnoj novoj Jugoslaviji kao i u predratnom SSSR-u.

God. 1950. naši rukovodioci, dobro razumijevajući taj jaz, shvaćajući ga disfunkcionalno kao faktor usporavanja razvoja proizvodnih snaga, a također interpretirajući državnoplansku ekonomiju kao državno-kapitalističku,⁴ a to znači kao naglašeno alijenirajuću (sve poduzetničke funkcije, posredstvom centralnog plana, ostaju vlasniku kapitala — državi), u interesu, i socijalne i ljudske emancipacije radnih masa, i uklanjanja motivacionog uzroka neefikasnosti, uvode samoupravljanje.

U daljnjem tekstu zanemarit ćemo marksističke doktrinarne postulate kao razloge za tu transformaciju društveno-ekonomskog sistema,⁵ jer mislimo da su oni unutar ideološke matrice, uglavnom, uspješna racionalizacija potrebe napuštanja okoštale i neuspješne ekonomije.

Koncentrirajmo se na ekonomske uzroke. Naime, pitajmo se jesu li svi momenti, sve faze u organiziranju proizvodnog života jednako intenzivno zahtijevale zahvat organiziranih subjektivnih snaga u bit privrednog sistema? Postoji li funkcija koja nije doživjela uvođenjem samoupravljanja izmjene, barem ne bitne? Dakle, funkcija koja je preživjela transformaciju. Ako postoji, koliko ta funkcija predstavlja suštinu, odnosno akcidenciju privrednog sistema? Koji su sve njezini atributi u konkretnom historijskom ambijentu — Jugoslaviji od oslobođenja do sredine 50-ih godina? Kada bismo samo ekonomskom optikom promatrali ekonomske koncepcije naših rukovodilaca do 1950. i od 1950. nadalje, iznenadila bi nas promjena misaone pozicije od visoko doktrinarnog odnosa prema realitetu do predanosti porukama prakse stvarnoga života.⁶ Bez razumijevanja činjenice koliko je politički raskid s Informbiroom omogućio slobodu dodira misli i stvarnosti, doduše za još uvijek uski krug jedinoga kolektivnog intelektualca, i samo u okviru ideoloških pretpostavki, ne bismo mogli objasniti de facto važnu promjenu orijentacije prema pojedincu, radniku, upravljaču, kao motoru privrednog zamašnjaka. Iako je ona još

³ »U mnogim slučajevima postupalo se s građevinskim materijalom krajnje rasipnički [...]. Još je gore bilo s raznim građevinskim mašinama [...]. Često su takve mašine ostavljene na kiši i snijegu, ne nedjeljama već mjesecima [...].« *Tito*, Govor na Novu 1948. godinu, Govori i članci, knjiga III, Zagreb 1959, 217.

⁴ Pravi smisao svih »novih« zakonitosti koje su sovjetski teoretičari inaugurirali, kao npr., zakonitost državnog planiranja, zakonitost socijalističke industrijalizacije itd., »sada se u stvari razotkrivaju kao obični monopolizam državno-kapitalističkog karaktera«. *Kidrič Boris*, *Teze...*, 8.

⁵ Podsjetimo ih se: — »povratak čovjeka sebi kao društvenog bića«, — suradnja oko »proizvodnje svoga života« kao način ukidanja antagonizama među ljudima, — asocijacija slobodnih proizvođača, itd.

⁶ Do 1950. u Borisa Kidriča vrlo su često prisutne marksističke politekonomske kategorije u koje on nastoji strpati mnoge probleme koje stvarnost proizvodi. Međutim, »sukob između socijalističkih i kapitalističkih robno-novčanih odnosa«, »borba kapitalističkih elemenata za novac i robu«, »svakodnevno ekonomsko rađanje kontrarevolucije« i slično dolaze iz arsenala boljševičke terminologije koju politekonomske kategorije nadopunjavaju. Nakon 1950. godine promijenjen je i kategorijalni aparat gotovo svih rukovodilaca. Spominju se praktičniji problemi — sistem cijena, problem otkupa, spekulacija itd.

pokrivena samo rječnikom objektivističkog determinizma,⁷ njezin je duboki sadržaj razumijevanje potrebe za širenjem osjećaja samodjelatnosti sudionika radnog procesa, njegova samotretiranja kao subjekta svoje stvarnosti, širenja osjećaja slobode »za« i slobode izbora. Komandna ekonomija⁸ omogućila je to samo vrhu kadrovske piramide kreiranjem privrednih planova.

Tendencija k tržišnoj ekonomiji, tendencija je k priznanju volje svakog pojedinca da odabire onu poziciju u procesu reprodukcije (od proizvodnje, raspodjele, razmjene, do potrošnje) koja njega čini samome sebi osobom »koja zna svoje razloge«, bez obzira na njihovu prirodu (stimulacija — sankcija, želja — strah), koja njega ukoliko angažira u procesu reprodukcije kao činioca, kao čovjeka s više dimenzija. On nije samo skup mišićnih vlakana ili pak unajmljene misleće supstance, koja je u okruženju materijalne sigurnosti garantirane od nekoga drugog, *nagovarana* na napor. U tržišnoj ekonomiji njegova svijest o svojim razlozima postaje volja koju uzdiže uzvraceni prinos. Takva volja nosilac je energetskog uloga u proizvodnom procesu. Pojedinaac svojim »slobodnim trudom«, obogaćujući proizvodnju, obogaćuje cijelo društvo.

U planskoj ekonomiji nečiji tuđi razlozi trebalo bi da postanu njegovi. Oni to i postaju, ali samo u periodu oduševljenja općim interesom. Međutim, nakon razdoblja entuzijazma ponovo su na djelu zakonitosti društvenog procesa, čiji je ljudsko-psihološki temelj interes i volja sudionika. U komandno-etatističkom sistemu ona kržlja na kidanju cirkulirajuće dinamike ovih momenata: svijest o vrijednosti cilja — želja — trud — probitak — svijest o vrijednosti cilja. Jednom prekinut, taj krug implicira nedostatak volje i povlačenje truda, svjesno ili nesvjesno, iz proizvodnog procesa. Umjesto obogaćivanja dolazi tendencija uskraćivanja što rezultira nezalaganjem na poslu, nebrigom, površnošću, rasipanjem.⁹ Uskoro cilj i svjesno postaje — raditi što manje, odnosno ostvariti socijalnu i materijalnu promociju mimo proizvodnog angažmana. Postoji i jasna divergencija između pojedinačnog i društvenog interesa. Za razliku od tržišta gdje postoji značajnija interferencija općih i pojedinačnih motiva, čija sukladnost proizlazi iz autonomije privrednog činioca, a posreduje je motiv profita, odnosno plaće.

Htijenje da se ponovno motivaciono središte proizvodnje utemelji u proizvođaču i njegovom prividno partikularnom interesu, ekonomskim se rječnikom artikulira kao oslobađanje ekonomskih zakonitosti, ili drugim riječima, uvođenje tržišta. Ako pri tom imamo društveno vlasništvo, jasno je da je samoinicijativnost grupnog poduzetnika moguća samo kolektivnim odlučivanjem, ili bar odlučivanjem utemeljenom na kolektivnom interesu. Stoga su samoupravljanje i tržište *na pretpostavci društvenog*

⁷ Govori se o »osvetničkoj prirodi ekonomskih zakonitosti«, o »državnom kapitalizmu i birokratizmu« itd.

⁸ »Komandna ekonomija« sintagma je koju su uveli pedesetih godina G. Grossman i Benjamin Ward, a odnosi se na ekonomije u kojima se alokacija resursa obavlja administrativno i u kojim je eliminiran potrošački suverenitet.

⁹ »Samo u 1949. izostalo je sa posla [...] oko 400.000 ljudi. Na preko 2.200.000 naših radbenika, cifra od 400.000 vrlo je velika. To znači da 18% cjelokupnog radništva i činovništva nije redovno učestvovalo u radu. A od toga 9,5% [...] neopravdano.« *Tito, GČ, Govor na mitingu u Spliru, 5. ožujka 1950, knjiga V, Zagreb 1959, 38.*

vlasništva samo dva lica jednog te istog ekonomskog pa i političkog imperativa — samoinicijativa proizvođača u stvaranju svoga materijalnog bogatstva za sebe, automatizmom sistema postaje povećanje materijalnog bogatstva za društvo u cjelini.

Kako je, ekonomski gledano, moguće da je ta jednostavna logika, još od Adama Smitha, zaboravljena i u Jugoslaviji 1945. godine, a iz kojih je razloga ta logika oživljena 1950. godine u ruhu potpuno drugoga terminološkog diskursa? Je li njezin zaborav, primarno doktrinarno ideološke naravi, imao ekonomsko opravdanje? Je li njezino oživljavanje provedeno konzekventno u skladu sa željenim ciljem?

Podsjećanje na proklamirani ekonomski cilj novoga društva, na ovome mjestu čini se neizbježnim: što brži razvoj proizvodnih snaga je *conditio sine qua non* razvoja socijalizma i ljudske emancipacije. On je, uostalom, legitimacija cijeloga sistema (ova je teza u tom vremenu pitanje života ili smrti sistema). Brzi ekonomski rast opravdanje je da sistem može i dalje legitimitet tražiti u historijskim ciljevima, a ne u volji biračkog tijela na slobodnim izborima.

Dimenzije takvog razvoja dimenzija su tempa i dimenzija količine proizvodnje. One se izražavaju u petogodišnjim planovima i količinom aktivirane akumulacije. Njihovo je mjerilo smanjenje razmaka do razvijenog Zapada.

Centralno-administrativno planiranje u Jugoslaviji, jednako kao u SSSR-u, bilo je sasvim efikasno u fazi mobilizacije i distribucije sredstava viška rada. Naime, sva akumulacija zakonskim se sredstvima države prikuplja na jednom mjestu pod apsolutnom i direktivnom ingerencijom države u pogledu načina upotrebe. Iz državnog se budžeta sredstva vrlo brzo mogu realocirati u područja privrede gdje su najpotrebnija, u količini i uvjetima koje određuje pravi poduzetnik u sistemu — država. Koliko je to u centraliziranoj državi, rasterećenoj partikularnih interesa raznih segmenata kapitalističke klase, povoljna situacija za brzi razvoj, shvaćen kao intenzivno investiranje u objekte kapitalne vrijednosti, toliko je neefikasnost upotrebe te akumulacije glavni problem zašto sistem ne može ostvariti zamišljeni linearni trend razvoja. Postoji potpuna suprotnost između efikasnosti na strani prikupljanja i neefikasnosti na strani upotrebe. Planiranje posreduje između jednog i drugog. Egzaltiranost mogućnošću glatke mobilizacije golemih sredstava zanemarila je mikrosferu njihove upotrebe i motivacionu strukturu privrednog subjekta. Time se ne ostvaruje zadovoljavajući nacionalni dohodak što znači da i efikasni način prikupljanja sredstava ne rezultira dovoljnim sredstvima za akumulaciju.

Odatle potreba za samoupravljanjem.

II. *Prvobitna socijalistička akumulacija — nastanak pojma u historijskom kontekstu*

Cilj brzoga razvoja determinira karakter mobilizacije sredstava i određuje izvore akumulacije. Što je jači forsirani razvoj to su žrtve veće, to je prelijevanje viška rada iz jednog segmenta u drugi intenzivnije. Ne-

ograničena moć države da određuje tempo, količinu i izvore sredstava,¹⁰ bez postojanja tržišta i njegove informativne funkcije, idealan je ambijent za voluntarizam. Tako je razvoj privrednog sistema određen željama, a ne objektivnim unutrašnjim zakonima i silnicama samoga sistema.¹¹ Proizvoljno određena brzina razvoja i intenziteta akumuliranja mora ići na nečiji uštrb. Ako ona ide na štetu većine stanovništva, bez njegova demokratskog izjašnjavanja, tada to implicira nasilje politike nad ekonomijom (što dalje povlači i ostala nasilja).¹²

Klatno komunističkih režima, partija, vlada, kretalo se između želje za demokratizacijom i pridobivanjem većine stanovništva, što je u ekonomskoj sferi zahtijevalo umjereni, uravnoteženi privredni razvoj (bez forsi ranog akumuliranja) i želje za brzim privrednim razvojem, na drugoj strani. Ako se popustilo u prvom htijenju, rezultat je uvijek bio spori razvoj, čak i zastoje, jer tržište nije oslobođeno u svim svojim funkcijama (zbog ideološkog momenta i straha od »kapitalističkih tendencija«). Nezadovoljstvo takvim stanjem ponovo izbacuje na površinu ortodoksnije političke snage koje su spremne koristiti se nedemokratskim metodama u borbi za brži razvoj proizvodnih snaga. Tako nastupa forsirani razvoj. Apsolutizacija privrednog rasta, koja generira supresiju drugih temeljnih društvenih potreba kao i osjećaja slobode, u svim dimenzijama — privrednoj, političkoj, kulturnoj [...]. Kada se u tome pretjera i kada rezultati ne zadovoljavaju, jer integralnog tržišta nema, slijedi povratak na prvu želju. Tako se njihalo klatno reforme — kontrareforme u etatističkim sistemima zasnovanim na marksističkoj ortodoksiji.

Taj uopćeni okvir, koji ima karakter neposredno historijskog aksioma, spominjemo da dijagnosticiramo društveno-političke i ideološke uzroke u kojima počinje forsirano investiranje i akumuliranje kao da i ustanovimo njegov prisilni karakter. On nam osvjetljava nužnost nastanka, iz konkretnog društveno-ekonomskog zbivanja, pojma prvobitne socijalističke akumulacije. Tako se vraćamo u Sovjetski Savez dvadesetih godina.¹³

Kratka rekapitulacija događaja podsjeća nas na ratni komunizam i uvođenje NEP-a. Oslobađanje ekonomskih zakona vrlo je brzo efekuiralo tržišnom stabilizacijom. U takvim okolnostima relativno saturiranih elementarnih potreba stanovništva, javlja se diskusija o načinima brzog razvoja i sustizanja kapitalističkog Zapada. Sovjetsko rukovodstvo podijelilo se u dva tabora. Prvi, koji su sačinjavali u prvoj polovici dvadesetih godina Staljin, Zinovjev, Kamenjev i Buharin, zalagao se za glavni princip NEP-a — izmirenje sa seljacima posredstvom tržišne ekonomije. Zi-

¹⁰ Takav apsolutizam mora imati za pretpostavku politički monizam.

¹¹ Zanimljiv je sukob između genetičara i tzv. teleologa u Državnoj planskoj komisiji SSSR-a oko pitanja načina planiranja. Genetičari su tvrdili da se planski proračuni moraju osnivati na objektivnim tendencijama, svojstvenim ekonomskoj situaciji i ograničeni su tim tendencijama. Teleolozi, pak, mislili su da je odlučan faktor planiranja cilj koji transformira ekonomsku situaciju zajedno s tendencijama. To je od planiranja učinilo politiku.

¹² Eklatantan su primjer dvije kolektivizacije sela u SSSR-u i Jugoslaviji gdje dominacija politike nije respektirala ekonomske preduvjete nužne da bi kolektivizacija uspjela.

¹³ Za upoznavanje sovjetske situacije dvadesetih godina služio sam se sa *Edward Hallett Carr*, Ruska revolucija, Od Lenjina do Staljina (1917—1929), Zagreb 1984.

novjev poručuje članovima Partije: »Okrenite se selu«, a Buharin sugeriira seljacima »Bogatite se«. Drugi tabor predstavljao je Trockij koji se zalagao za brzu industrijalizaciju i uvođene planiranja. Ekonomske temelje takve orijentacije razradio je Preobraženski.

Sukob se zaoštrio na tzv. krizi škara cijena. Glad za poljoprivrednim proizvodima u gradovima, u uvjetima slobodnog formiranja cijena, potakla je rast cijena poljoprivrednih proizvoda, koje su kulminirale u ljeto 1922. godine, izazvavši krizu radne snage u industriji. Time su se škole cijena otvorile na štetu industrije. Već naredne godine industrijski trustovi stvaraju sindikate za prodaju i preokreću situaciju. Takve oscilatorne tendencije pokušavaju se presjeći 1924. godine kontrolom cijena, osobito poljoprivrednih proizvoda masovne potrošnje. Ta kontrola morala se napustiti, jer su bogati seljaci, kulaci, čuvali urod i bojkotirali tržište, prisiljavajući ga da cijene porastu. Siromašni seljaci bili su prinuđeni odmah prodavati svoj urod, tako da je to pridonijelo i socijalnom raslojavanju na selu. Industrija nije uspjela proizvesti dovoljno roba potrebnih seljaštvu, kako bi velikom ponudom ublažila spekulativne tendencije kulaka. Porezi za seljaštvo bili su smanjeni, pa ni to nije bio faktor koji bi stimulirao iznošenje skrivenih viškova žitarica. Godine 1925, unatoč obilnoj žetvi, sve se ponovilo. Razočaranje je bilo potpuno. Tako se postepeno pokazalo da je teza Buharina, idejnog predvodnika zaštite seljaštva, neodrživa — stimuliranje poljoprivredne proizvodnje koja bi svojim viškovima omogućila izvoz i tako stvaranje akumulacije za industrijalizaciju. Pred kraj 1925. godine održan je Četrnaesti partijski kongres na kojem se javilo ogorčenje zbog povlastica kulaka i nemogućnosti industrijalizacije. »Buharin je na kongresu očajnički pokušavao dokazati da dobri odnosi sa seljacima ne isključuju industrijalizaciju. Izrazio je to riječima koje su se dugo pamtile: 'ići ćemo naprijed puževim korakom, ali ipak ćemo graditi socijalizam, i izgradit ćemo ga'. No, nikoga više nije interesirala industrijalizacija puževim korakom.«¹⁴ Politika Buharinove pozicije, determinirana a to znači i limitirana aksiomima komunističkog pokreta,¹⁵ zaista je mogla rezultirati samo jednostranim neproduktivnim bogaćenjem seljaštva i neprirodnim prekidom, inače očekivanog, dotoka akumulacije iz ostvarenih seljačkih prinosa. Ako pri tome spomenemo glavni zahtjev komunističkog pokreta, zahtjev o brzom razvoju proizvodnih snaga, kao konačnoj legitimaciji sistema, jasno je zašto je Buharin ostao u manjini. Stoga je puno konzekventnija, naravno u okviru danih aksioma, pozicija Trockog i Preobraženskog. Već u srpnju 1924. godine Preobraženski je u Komunističkoj akademiji imao referat »O osnovnom zakonu socijalističke akumulacije«, koji je tada prihvaćen kao platforma opozicije. Stvaranje prvobitne kapitalističke akumulacije zahtijevalo je, kao što je to Marx na mnogim primjerima pokazao, eksproprijaciju seljaštva.¹⁶ Isto tako, pre-

¹⁴ Carr, n. dj., 87.

¹⁵ Aksiomi: socijalna pravda (sprečavanje po svaku cijenu klasnog raslojavanja), državno vlasništvo u industriji, postojanje tržišta roba najviše, bez tržišta kapitala (koji bi omogućio da kulaci svoje zarade usmjere na nova ulaganja).

¹⁶ Jedan od Marxovih primjera jest onaj vojvotkinje od Suderlanda koja je od 1814. do 1820. protjerala sa svog imanja 15.000 ljudi.

ma Preobraženskom, socijalistička akumulacija ne može funkcionirati bez »eksploatacije proizvodnje malih razmjera, bez eksproprijacije dijela viška proizvoda seljaka i obrtnika«. ¹⁷ On zahtijeva takvu politiku cijena koja će tu eksproprijaciju obaviti. Takav stav izazvao je otvoreni sukob opozicije s Partijom, ali je sasvim precizno dijagnosticirao alternativu — ili industrijalizacija s eksproprijacijom seljaštva ili popuštanje seljacima bez industrijalizacije. ¹⁸ Preobraženski zahtijeva spoznaju zakona prvobitne socijalističke akumulacije što je fundamentalni zakon sovjetske ekonomije. Naime, on razlikuje socijalističku akumulaciju pod kojom razumijeva dio viška proizvoda koji se stvara unutar socijalističke ekonomike, namijenjen proširenoj reprodukciji. Međutim, *prvobitna* socijalistička akumulacija jest akumulacija pomoću socijalističke države, a ona je izvlači iz izvora izvan kompleksa državne privrede. »Prema tome, ne samo da možemo govoriti o prvobitnoj socijalističkoj akumulaciji, nego mi ne bismo mogli ništa razumjeti o biti sovjetske ekonomike, ako ne razumijemo centralnu ulogu, koju igra u toj ekonomici zakon prvobitne socijalističke akumulacije koji određuje, u svojoj *borbi sa zakonom vrijednosti, raspodjelu sredstava za proizvodnju u ekonomici*, raspodjelu radnih snaga i važnost otuđenja viška proizvoda zemlje u korist proširene socijalističke reprodukcije.« ¹⁹ Računati samo na akumulaciju iz socijalističkog sektora znači produžiti industrijalizaciju u nedogled. »[...] ideja da se socijalistička ekonomika može razvijati sama a da ne dira u izvore sitnoburžoaske ekonomike, pokazuje se sigurno kao sitnoburžoaska reakcionarna utopija.« ²⁰ Dakle, ne samo da treba zadržati visoke cijene industrijskih proizvoda nego valja jače oporezovati seljaka i privatni kapital.

Da je to mišljenje, pod zadanim pretpostavkama, imalo svoju unutrašnju logiku, korespondirajuću s potrebom stvarnoga života i relevantnih političkih snaga, potvrđuje činjenica da se ono politički oživotvorilo Staljinovom politikom. Naime, upravo su ta razmimoilaženja pozadina Staljinovog uspona. Prvo su, kada je Trockij već eliminiran, Buharina napustili Zinovjev i Kamenjev, promijenivši mišljenje u korist industrijalizacije. Nakon političke eliminacije i te dvojice, Staljin, učvrstivši se na vlasti, konzekventno provodi politiku opozicije grubom državnom prisilom s tragičnim posljedicama. Staljinov uspon može se tumačiti promišljenim podređivanjem njegova osobnog mišljenja artikulaciji objektivnih potreba stvarnosti od partijske većine. Drugim riječima, konceptija Preobraženskog i Trockog bila je historijska neminovnost koju kolektivni intelektualac nije na vrijeme shvatio. Partijski vrh je, dakle, jednoglasan u pogledu nužnosti prvobitne socijalističke akumulacije, iako je to jednoglasje postignuto u različitim vremenskim distancama. Da je bilo moguće,

¹⁷ Citirano prema Carru, n. dj., 83.

¹⁸ Druga alternativa nije tržišna privreda, jer ona pod naprijed spomenutim aksiomima to i ne može biti. Ni jedan tabor te aksiome nije dovođio u pitanje, stoga su zbivanja pokazala da je sav sadržaj druge alternative na pukom popuštanju. Prva alternativa iznuđuje planiranje, drugoj ono nije potrebno, ali nema snage ni ideje o državnoj deregulaciji i konzekventnom uvođenju tržišta.

¹⁹ Prevedeno i citirano prema: *Predrag Vranicki*, Historija marksizma II, Zagreb 1978, 229.

²⁰ Isto, 230.

Staljin bi zadržao prvotno mišljenje. Dakle, nije bilo moguće. Ako je to bila historijska nužnost, je li primijenjena metoda industrijalizacije i zbog nje potrebna kolektivizacija bila nužnost? Je li i uvođenje planiranja postalo neminovnost?

Sukob u državnoj planskoj komisiji između »genetičara« i »teleologa«, zapravo je sukob stare škole ekonomista s nosiocima planskih tendencija, sukob o načinu razvitka SSSR-a. Ekonomisti stare škole zalagali su se za investiranje u poljoprivredu, a u industriji za razvoj industrije potrošnih dobara. Umjesto plana direktiva, zahtijevali su plan predviđanja. Smatrali su to prirodnim putem stvaranja akumulacije za tešku industriju, bez svih disfunkcionalnih efekata koje izaziva forsirano stvaranje teške industrije. »Diktatura industrije« naziv je za koncepcije o brzem razvoju industrije, a posebno prvog odjeljka, proizvodnje sredstava za proizvodnju, dakle teške industrije primarno. Marxova konstatacija — samo o brzem razvoju I. odjeljka u kapitalističkim zemljama u dugom trajanju, interpretirana je kao napatok za politiku. Budući da su sve objektivne tendencije tadašnje sovjetske privrede bile suprotstavljene razvoju I. odjeljka, jedino je centralno-administrativno planiranje s direktivnim karakterom, moglo voljom političkih subjekata te tendencije preokrenuti. To mu je i uspjelo uz teške društvene, političke, moralne i ekonomske implikacije.

Prvi elementarni uvjet takve industrijalizacije, kao što je zahtijevao Preobraženski, bio je da seljaci opskrbljuju gradove i tvornice potrebnim količinama hrane po cijeni koja ne bi znatnije utjecala na povišenje plaća u gradu. Dakle, istodobno i prvobitna socijalistička akumulacija i socijalistička akumulacija. To je zahtijevalo uspješan otkup (koji se provodio u toku 1927. i 1928. uz primjenu prisile), ali također i stvaranje kolektivne proizvodnje radi, kako povećanih prinosa, tako i lakšeg i sigurnijeg otkupa. Nasilje koje je proizvela »diktatura industrije« eskalira 1930. Rezolucijom o »zamjeni velike kulačke proizvodnje velikom kolhoznom proizvodnjom«²¹ koja proklamira uništenje kulaka kao klase.²² Narednih nekoliko godina otkup žitarica bio je uspješniji, »razmjerno veće količine žitarica dobivene su od kolhoza, nego od individualnih proizvođača«.²³ Međutim, intenzitet otkupa gurnuo je seljake u gladovanje. Ubijali su stoku, a nakon loših žetvi 1931. i 1932. uz nastavak nemilosrdnog otkupa, na selu je zavladao glad, a broj umrlih, mjeren milijunima, nikada nije precizno ustanovljen. Pad proizvodnje kao posljedica uspješno (!) obavljene kolektivizacije trajao je do kasnih tridesetih godina. Tek tada proizvodnja je dosegla razinu iz vremena prije prisilne kolektivizacije. Poljoprivreda, kao relativno otporan i nezavisan sistem iz vremena NEP-a, prestala je funkcionirati po svojim unutrašnjim zakonima.

²¹ Carr, n. dj., 149.

²² S pravne točke gledišta nije bila riječ o eksproprijaciji, jer nije bilo u pitanju oduzimanje vlasništva. Naime, SSSR je već 1917. nacionalizirao svu zemlju i predao je seljacima na trajno korištenje. O tome opširnije vidi: Bakarić Vladimir, Problemi zemljišne rente u prelaznoj etapi, Beograd 1950.

²³ Carr, n. dj., 151.

III. Prvobitna socijalistička akumulacija u Jugoslaviji

U prethodnom poglavlju vidjeli smo kako je u SSSR-u marksistički postulat o brzom razvoju proizvodnih snaga pretvoren nužnošću objektivnih okolnosti u zakon prvobitne socijalističke akumulacije. Lako je uočiti definitivni razlaz s koncepcijom oslonca na pojedinca, proizvođača kao kreatora vlastite ekonomske pozicije i generatora privrednog razvoja. Partijski vrh upotrebom države stvorio je ekonomiju »odozgo«, da bi totalnom intervencijom u privredni sistem preokrenuo objektivne ekonomske tendencije, tj. da bi volju proizvođača sa njemu očitih pojedinačnih interesa prebacio na apstraktni dugoročni općedruštveni plan i tako ugušio u njoj podsticajne elemente, svodeći je na suhu volju pukog izvršio. Cijena koja je plaćena ljudskim sudbinama i potpunom nulifikacijom ljudskih prava ne bi imala svoje moralno opravdanje ni da je postignut proklamirani cilj. Međutim, ona nije imala ni svoje ekonomsko opravdanje.²⁴

Sušтина je prvobitne socijalističke akumulacije, kako je Preobraženski isticao, prisilna eksproprijacija viška rada u korist industrije od privrednih područja izvan državne privrede. Ovdje definiciju toga pojma proširujemo eksplicirajući još dva specifična momenta, koja imanentno slijede iz pretpostavki unutar kojih je Preobraženski mislio, i implikacijama koje je primjena njegova koncepta izazvala. Činimo to da bismo pojmu povećali operativnost u analizi jugoslavenske situacije. Dakle, on uključuje u sebi od države *centralizirani i totalni način koncentracije sredstava* i njihovu *distribuciju i upotrebu putom direktivnog planiranja*. U prvom poglavlju objasnili smo koliko je i zašto prvo efikasno, a drugo neefikasno. Promotrimo jugoslavensku privredu optikom definiranog pojma u vrijeme prije i nakon uvođenja samoupravljanja.

Prvi stvaranju novoga društveno-ekonomskog sistema jugoslavenski rukovodioci sve do 1950. godine ne pokazuju originalnost. Sistem koji uvode jasna je kopija sovjetskog privrednog sistema (uspostavljenog trijumfom »diktature industrije«). Tako se zakon prvobitne socijalističke akumulacije, u svim njegovim momentima, provodi odmah od 1945. na našem tlu.

a) Koncentracija i distribucija sredstava

Prvi budžet nova vlast donosi već u studenom 1944. godine. Najveći dio svih rashoda podmirivan je iz saveznih sredstava, a među njima veće značenje imala su sredstva obrtnog kapitala Glavne državne blagajne i sredstva Fonda za obnovu zemlje i pomoć postradalim krajevima.²⁵ To su izvori financiranja obnove 1945. godine. U 1946. godini budžet sadrži većinu sredstava namijenjenu privrednom razvitku i obnovi. Osnovnim zakonom o budžetu (izglasan pred kraj 1946. godine) ističe se da je općedržavni budžet »plan stvaranja jedinstvenog fronta državnih novčanih

²⁴ Kao što stalni problemi sovjetske privrede u prošlosti i današnja sveopća kriza etarističko-planskih sistema to rječitio govore.

²⁵ Fond je osnovan Zakonom od 8. VI 1945. Vidi *Službeni list DFJ*, 39/45.

sredstava i plan upotrebe tih sredstava u suglasnosti s općedržavnim privrednim planom.²⁶ Dakle, sav privredni život zemlje nalazi svoje mjesto i sredstva u općedržavnom budžetu. Budžet, kao mjesto u koje se slijevaju sva sredstva privrednog života i mjesto iz kojeg se ona distribuiraju, sasvim je jednostavno sredstvo mobilizacije i koncentracije golemih sredstava na raspolaganju i volji državnih, odnosno partijskih organa. Prihodi budžeta pristizali su, osim od privrede, također i od stanovništva (štednja) i državnih ustanova. Prihode iz privrede činili su porez na promet,²⁷ zatim dobit državnih poduzeća koja se direktno slijevala u budžet bez ikakve kvantitativne redukcije i prihodi koji proizlaze iz sniženja pune cijene koštanja.²⁸ Budžet je rastao brzim tempom (za pet godina udvostručio se), a među ukupno izvršenim godišnjim rashodima polovica rashoda otpadala je na investicije u privredi.²⁹ U periodu 1947. do 1951. u redovita budžetska sredstva ulaze i sredstva prvog i drugog narodnog zajma (raspisani 3. VII 1948. i 12. VII 1950).³⁰ Operativnost u poslovanju budžeta osiguravala je Državna investiciona banka sa zadatkom da »financira« investicione radove, obavlja financijsku reviziju budžeta itd. Ta banka bila je u sastavu Narodne banke. Kompletan bankarski sistem nalazio se u funkciji blagajničke službe po državnom budžetu. Stoga je teško govoriti o kreditima, jer poduzeće budžetska sredstva tretira kao vlastita obrtna sredstva, a krediti postoje samo za dopunska obrtna sredstva. Prema tome, banka u takvom sistemu postaje općedržavno računovodstvo i evidencija proizvodnje. Njezina uloga samostalnog financijera novih proizvodnih programa i multiplikativnog kreiranja novčane mase naprosto ne postoji. Sve je određeno društvenim planom kao regulatorom između prikupljanja sredstava i njihove distribucije. On ima karakter obaveznosti, direktivnosti i adresnosti i bez njega bi nastupila »kapitalistička anarhija u proizvodnji.«³¹ Odmah nakon rata on nije postojao i privreda je poslovala po sistemu proizvodnih zadataka a u po-

²⁶ *Službeni list FNRJ*, 105/46.

²⁷ Do polovice 1965. porez na promet plaćao je proizvođač.

²⁸ *Čalić Dušan*, Planiranje privrede FNRJ, Zagreb 1950, 111.

²⁹ *Jugoslavija 1945—1946*, Statistički pregled, Beograd 1965, 265 i 269. Prihodi državnih organa i ostali prihodi, kao i neki rashodi, izostavljeni su, jer nisu relevantni u ovom kontekstu.

STRUKTURA BUDŽETSKIH PRIHODA I RASHODA

Godina	Prihodi iz privrede	Prihodi od stanovništva	Rashodi na investicije	Rashodi nar. obrane	Kult. pros.
1946.	44,3 ³⁰ %	22,4 ³⁰ %	22,3 ³⁰ %	32,9 ³⁰ %	2,7 ³⁰ %
1947.	53,7	21,4	50,5	13,8	4
1948.	54	17,7	48,1	12,7	5,3
1949.	64,9	14,9	50,4	14,5	4,9
1950.	72,9	12,2	44,6	14,8	6,7
1951.	76,6	11,4	38	19,4	6,8

³⁰ Budžetska sredstva činila su 64% nacionalnog dohotka u 1947. god., 1948. — 65%, a 1949. — 67%. (izvor: *Kidrič Boris*, »O izvršenju plana u 1948. godini i zadacima u 1949. godini«, *Sabrana dela*, III, Beograd 1959—1960, 74).

³¹ *Kidrič Boris*, *Privredni problemi FNRJ*, Beograd — Zagreb 1950, 33.

sljedećem tromjesečju 1945. godine bio je uveden sistem proizvodnog programa koji je obuhvatio cjelokupnu privredu. Godinu 1946. karakterizira postojanje okvirnog plana kao orijentira za formiranje Prvog petogodišnjeg plana. Taj jednogodišnji plan nije imao bitne karakteristike plana — pokazatelje o proizvodnosti rada i sniženju troškova proizvodnje.³² Prvi petogodišnji plan za razdoblje 1947. do 1951. bio je više nego ambiciozno postavljen. Kao što je poznato, njegovo ispunjenje omeo je sukob s Informbiroom, tj. ekonomska blokada koja je iz toga sukoba proizašla i dvije velike suše 1950. i 1952. godine. Može se reći da su naglo povećani troškovi naoružanja također bitno utjecali na izvršenje plana.³³ Za nas je ovdje važno registrirati organizacionu neraskidivost planiranja i »budžeta privrede« (kako su ga nazvali za razliku od staroga administrativnog budžeta).³⁴ Nezamislivo je direktivno i distributivno planiranje bez takvog budžeta, kao što je teško zamisliti onako stvoren budžet bez planski regulirane namjene. Na razini mikroekonomskog subjekta sve do 1950. godine upotreba budžetskih sredstava, osobito kao obrtnih sredstava, bila je u najsitnijim detaljima regulirana planskim direktivama. Poduzeća su proizvodila, trošila, nabavljala, zapošljavala isključivo prema napucima odozgo. Također upotreba akumulacije, kao budžetskih investicija, isključivo je bila u nadležnosti direkcija i ministarstava, a sve unutar odluka Savezne planske komisije, potpuno izvan domašaja radnih kolektiva.

Značajan preokret nastupa 1950. godine uvođenjem samoupravljanja i daljnjim promjenama 1952. i 1954. godine. Što je to značilo za funkcije mobilizacije, koncentracije, distribucije i mikroupotrebe?

Iako je uvedeno, samoupravljanje se nije bitnije osjećalo 1950. i 1951. godine. Ingerencije radničkih savjeta postale su, uglavnom, savjetodavne, a direktor i dalje predstavlja državnog namjesnika. Tvornicama radnici upravljaju »u okviru državnog privrednog plana«. Prema tome, čak ni u sferi tekuće politike iz svakodnevne reprodukcije ništa se značajnije nije promijenilo. Proširena reprodukcija financirana je do 1952. iz budžeta ili raznih fondova, pri čemu se ta sredstva nisu morala vraćati, iako su odobravana u vidu kredita. Takav sistem zadržan je u toku 1953. Tek od 1954. djeluje sistem investicionih fondova. Glavne investicije koncentriraju se u Općem investicionom fondu, a slobodna investiciona izgradnja u lokalnim investicionim fondovima ili investicionim fondovima poduzeća. Sredstva su se raspodjeljivala posredstvom banaka na osnovi društvenog plana, a ostvarivala se putem konkursa koji je raspisivala NBJ. To je bio sistem iz 1954. koji se zadržao dulji niz godina i popratio u poslijeratnom razdoblju naše najviše stope rasta. Pretpostavka njegova funkcioniranja bilo je ekonomskopravno reguliranje osnovnih i obrtnih sredstava. Naime, ona su se tretirala kao državno vlasništvo, što je impliciralo i nemogućnost da radni kolektiv samostalno raspolaze cjelokupnim poslovnim fondom.

³² Tako tvrdi *Farkaš Vladimir*, *Ekonomika industrije FNRJ*, Zagreb 1951, 83.

³³ O svim uzrocima produženja petogodišnjeg plana vidi u istoimenom tekstu *Borisa Kidriča* u *Sabranim delima*, VII, Beograd 1985, 581.

³⁴ S obzirom na to da je riječ o »budžetu privrede«, državna administracija koja je tim budžetom upravljala smatrana je proizvodnim dijelom društva (*Kidrič B.*, *Sabrana dela*, III, 66).

Naime, ekonomsko reagiranje na tržišnu situaciju moralo je prvo prijeći preko odluke državoprivrednih instanci. Kako je to destimuliralo ekonomsko ponašanje i ekonomiziranje poslovnim fondom, osnovna sredstva postaju 1953. također objekt kupoprodaje u ingerenciji poduzeća. Na ukupnu vrijednost sredstava proizvodnje poduzeća su morala plaćati kamatu, koja se prikupljala u spomenutim investicionim fondovima. To je bio izvor kreditiranja investicija određenih društvenim planovima. Međutim, suština je toga načina investiranja daljnja odlučna uloga države u investicionoj politici, odnosno bio je to način da i dalje golemu većinu (3/4) investicionih sredstava prikupi i aktivira država, ovaj put nešto zaobilaznim putem posredstvom Narodne banke i investicionih fondova. Period između 1950. i 1954. godine bio je period traganja za adekvatnim rješenjem. Već u »Tezama o ekonomici prelaznog perioda« iz novembra 1950. godine Boris Kidrič razmatra pitanje akumulacije. Akumulacija proizašla iz socijalističke robne proizvodnje društvena je i »planski se upotrebljava na način i za svrhe korisne po zajednicu radnih ljudi (pri čemu se manji dio društvenih fondova [...] daje na raspolaganje radnom kolektivu za svrhu podizanja njegovog društvenog i životnog standarda)«. ³⁵ U to vrijeme poduzeću je ostajala mala dobit za fondove rukovodstva, (kojima je rukovodio direktor), a na osnovi sniženja troškova. Sve drugo slijevalo se direktno u budžet. Prema tome, Kidrič otvara pitanje dijela akumulacije koji bi ostao radnim kolektivima kao sredstvo za vođenje samostalne investicione politike. Da je u tome imao i radikalnijih razmišljanja dokazuje njegovo izlaganje, 14. V 1951, na sjednici IOOF-a Slovenije, kad — nakon što konstatira kako je dosadašnji sistem prevaziđen pošto je ispunio svoj zadatak, obavio eksproprijaciju u korist socijalističke privrede i izvršio koncentraciju proizvodnih snaga za temelje brzoga razvoja ³⁶ — prognozira »da fabrikama i preduzećima, odnosno radničkim savjetima, prema privrednom i finansijskom sistemu može ostati 70% viška rada«. ³⁷ Što se dogodilo da su poduzeća umjesto sa tih 70% u stvarnosti raspolagala od 2,8 do 16,8%. ³⁸ Takva redukcija vjerojatno je odraz razmišljanja da je nužno akumulaciju ostaviti u državnim rukama, jer bi sve drugo vodilo stihijnosti i anarhiji. Stoga država novim sistemom iz 1952. vrlo pažljivo regulira temeljnu mjeru samostalnosti poduzeća, odnosno razvijenosti samoupravljanja, mjeru raspodjele viška rada. Ona determinira visinu platnog fonda i društvenih fondova a na toj osnovi i stope akumulativnosti i fondova. ³⁹ Tako čuva željene proporcije i osigurava se protiv nedostatka svijesti radničkih savjeta. ⁴⁰ Od kraja 1951. donosi se Zakon o planskom upravljanju narodnom privredom, koji na-

³⁵ Kidrič, Teze . . . , Sabrana dela, VI, Beograd 1985, 157.

³⁶ Kidrič, Sabrana dela, VII, Beograd 1985, 7.

³⁷ Isto, 20.

³⁸ Uredba o fondu za samostalno raspolaganje preduzeća, *Službeni list FNRJ*, 39/1952.

³⁹ Kompletna shema je u skladu s Marxovom shemom u Kritici Gotskog programa. V. o tome: Kidrič B., O nekim teoretskim pitanjima novog privrednog sistema, Sabrana dela, VII, Beograd 1985, 150—178.

⁴⁰ O borbi za svijest radničkih savjeta u *povodu društvenog plana* za 1952. i partikularizmu radničkih savjeta, v. u Kidrič Boris, Izlaganje na VI sjednici CK KPJ Slovenije, Sabrana dela, VII, 462.

pušta državno minuciozno direktivno planiranje. Država sada, kako Kidrič kaže, daje samo skelet kapitalne izgradnje, odnosno daje generalne proporcije razvoja proizvodnje, koje postaju okvir za poslovanje poduzeća. Inicijativnost poduzeća determinirana je općim planom proporcija, zatim visinom stope akumulativnosti, visinom platnog fonda, nemogućnošću slobodnog pristupa obrtnim sredstvima, nemogućnošću kupoprodaje osnovnih sredstava; stoga dobro zvuči konstatacija — »Zadatke u naturalnom obliku (distribuciju robe) koji su se prije, tj. do 1952. godine, ostavljali poduzeću, novi privredni sistem zamjenjuje distribucijom novčanih masa«. ⁴¹ Odnosno: »Ovaj sistem nije stvorio uslove za oslobođenje celokupnog ekonomskog života ispod administracije, već samo za proces tekuće proizvodnje i to delimično.« ⁴² Međutim, osnovni razlog da se sistem stopa akumulacije fondova napusti bili su njegovi ekonomski nedostaci (priznati svi troškovi pa i oni koji proizlaze iz neracionalnosti, nemoguće je bio nagrađivanje po učinku i dr.). Prelazak na investicione fondove, kao što smo već spomenuli, ukinuo je taj način odnosa države i poduzeća koji je postojao 1952. i 1953. godine.

Nakon opisa svih mjera u načinu financiranja investicione potrošnje, mobiliziranja i raspolaganja stvorenom akumulacijom treba rekapitulirati:

Do 1950. godine mobilizacija i koncentracija većine sredstava akumulacije nije bila ni potrebna, jer je dobit automatski ostajala u centralnom budžetu na osnovi puke evidencije troškova i vrijednosti ostvarene proizvodnje. Distribucija proizvodnih zadataka na jednoj strani i distribucija radnih i kapitalnih resursa na strani novih investicija oslanjala se na poznatu razinu akumulacijskih potencijala i tvrdih proporcija petogodišnjeg plana.

Od 1950. do 1951. godine u prikupljanju akumulacije ništa se nije promijenilo ni u odlučivanju o njezinom aktiviranju. Ponovo potpuna dominacija države (na osnovi petogodišnjeg plana i budžeta). Jedino u fazi odlučivanja o proizvodnji nastupa ceremonijalno — savjetodavna uloga radničkih savjeta.

Godine 1952. i 1953. na izgled bitne promjene u planiranju i u raspodjeli potrebnog rada i viška rada čine da nam se priviđa kako je sfera proširene reprodukcije bliža radnom kolektivu. Stopama akumulacije država je apsorbirala više od 90% mase akumulacije i isto je tako i plasirala u kapitalne investicije. Čak i onaj manji dio ostavljen privrednim organizacijama bio je nedvosmisleno usklađen s općedržavnim planskim htijenjem, odnosno zahtjevom partijskog vrha. Nemogućnost drukčije solucije partijskom vrhu garantiraju niže partijske organizacije ⁴³ pa tako ta kvazi-liberalizacija zapravo nije posljedica alternative — samostalnost ili držav-

⁴¹ Bilandžić Dušan, *Historija SFRJ*, Zagreb 1988, 187.

⁴² Milentije Popović, Povodom Nacrta uredaba o privrednom sistemu, *Naša stvarnost*, 9/1953, 8.

⁴³ O ulozi Partije u poduzeću vidi *Kidrič Boris*, *Sabrana dela*, VII, *Razgovor sa radničkim savetom i radnicima železare u Jesenicama*, od 9. I 1952, 502: »Što je zadatak Partije? Njen zadatak je da budnim očima prati sve [...] da samostalno sudi o tome kako treba organizovati proizvodnju i da metodom ubedivanja što više doprinese tome da radnički savet, upravni odbor i direktor dobro rade.«

ni utjecaj, koja se ideološki artikulirala kao samoupravljanje ili administrativni sistem, već je odraz želje da se direktni jednosmjerni državno-partijski utjecaj na tokove privređivanja (budžetom i planom) eksperimentalno zamijeni indirektnim utjecajem istog nosioca privrednih odluka u skladu s njegovom projekcijom. U oba slučaja riječ je o »partijskoj ekonomiji«, odnosno ekonomiji odozgo. Sve to i dalje osigurava odlučan utjecaj partijske države na sve faze investicionog toka.

Nakon 1954, investicioni fondovi i kamata na osnovna sredstva samo su efikasnije forme i načini u sada već konsolidiranoj etatičkoj ekonomiji slabšašnih samoupravnih, autonomnih i tržišnih silnica.

Prema tome, momenti prvobitne socijalističke akumulacije u Jugoslaviji dobili su neznatno relativizirajuće forme. Umjesto apsolutne centralizirajuće koncentracije sredstava akumulacije u rukama države, ta je koncentracija postala »samo« dominantnog značaja (u svojoj direktnoj varijanti partijske ekonomije). Umjesto direktivnog planiranja, kao načina aktiviranja sredstava namijenjenih investicijama, sada imamo planove općih proporcija kojima je i dalje osnovna kapitalna izgradnja isključivo državno-partijski usmjeravana, dok ostalo ostaje nižim etatičkim instancama kao predio njihova investicionog odlučivanja. Samoupravljanja u sferi proširene reprodukcije nije bilo, a autonomija poslovnih struktura jedva se naslućuje. U tekućoj proizvodnji samoupravljanje je više egzistiralo formalno, a autonomija poduzeća povećavala se u skladu s jačanjem zakona ponude i potražnje.

Dakle, dok se u fazi proste reprodukcije primjećuju znaci uklanjanja stega na motivaciono-poduzetničkoj strani, u sferi proširene reprodukcije ti momenti zakona prvobitne socijalističke akumulacije i dalje egzistiraju.

b) Industrijalizacija i eksproprijacija

Da bismo utvrdili potpunu prisutnost toga zakona, odnosno koncepta, valjalo bi registrirati njegovu borbu sa zakonom vrijednosti u funkciji brzog razvoja industrije, tj. utvrditi eksproprijaciju ostalih vansocijalističkih, vandržavnih sektora privrede. Također utvrditi i odgađanje poboljšanja standarda radnog stanovništva na račun industrijalizacije.

U ovom fokusiranom pregledu, investiciona ulaganja u industriju bila su iznimno obimna u odnosu na ulaganja u druge oblasti privrede i društveni standard. Od 1947. do 1956. godine ukupne bruto-investicije⁴⁴ u industriju dosegle su 50% ukupnih društvenih bruto-investicija.⁴⁵ Međutim, ukupne su bruto-investicije u tom periodu bile 32% društvenog proizvoda prosječno,⁴⁶ čak i u vrijeme ekonomske blokade. Za usporedbu u periodu 1879. do 1938. godine u SAD to je bilo 12%, dok su u SSSR-u u predratnom periodu bruto-investicije činile 21% društvenog proizvoda.⁴⁷ Predratna Jugoslavija investirala je samo 5%.

⁴⁴ Nove investicije + amortizacija = bruto-investicije.

⁴⁵ Industrijski razvitak Jugoslavije, Beograd 1957, 9.

⁴⁶ 1947, 48, 49. = 32% DP-a, 1950, 51. = 33% DP-a, 1952. = 30% DP-a. 1953. = 32% DP-a.

⁴⁷ Kolganov M. V., O socijalističkom bogatstvu, Zagreb 1948, 12.1

Ukupna akumulacija i fondovi kretali su se od 54% u 1947. godini do 55% 1950. godine i 52% društvenog proizvoda 1953. godine.⁴⁸

INVESTICIJE PO GRANAMA U PERIODU 1948—1952 (mlrd. dinara)⁴⁹

Godina	Ukupno	Indus- trija	Poljopriv- reda	Saobraćaj	Građevinar- stvo	Ostalo
1948.	60	23	7	10	4	16
1949.	75	29	5	14	4	23
1950.	68	23	4	10	1	30
1951.	140	51	1	21	6	61
1952.	273	179	11	48	8	27
1953.	341	193	17	60	15	56

Takvo favoriziranje industrije rezultiralo je brzim rastom narodnog dohotka i drukčijom strukturom društvenog proizvoda. Dohodak se u industriji 1956. godine u odnosu na 1939. povećao 2,5 puta, a njegov udio u ukupnom dohotku porastao je od 26,8% na 45,6%.⁵⁰ Iako su godine ekonomske blokade predstavljale, gledajući po efektima, smanjenje dohotka u nekim granama, zatim sporiji rast društvenog proizvoda (svega 1,8%) i smanjenje inače naglo uvećanog broja zaposlenih,⁵¹ ipak se u tim godinama i dalje održava isti visok udio investicija (32% DP).

Kako je blokada prisilila na promjenu programa izgradnje i odgađanje završavanja izgradnje nekih objekata, i kako je intenzivnija izgradnja teške industrije zahtijevala dodatne investicije u transport, energetiku i društveni standard, rezultati visokih ulaganja nisu postali vidljivi sve do perioda 1952—1957. godine, kada se stope rasta industrijske proizvodnje kreću od 10 do 12% (među najvišima u svijetu).

Svi ti nesumnjivi efekti brze industrijalizacije stvaraju i ozbiljne poteškoće u razvoju. Tako Kidrič primjećuje da takva brzina industrijalizacije nužno izaziva ozbiljne disproporcije u privrednom životu pa stoga je moguća samo u jednom, eventualno dva petogodišnja plana.⁵² To je protuprirodni put koji zahtijeva birokraciju da bi se mogao realizirati.⁵³

⁴⁸ Jugoslavija 1945—1964, Beograd 1965, 83.

⁴⁹ Isto, 282. Pod »ostalo« pripadaju: trgovina, stambeno-komunalna djelatnost, djelatnost državnih organa, turizam i ugostiteljstvo itd.

⁵⁰ Industrijski razvitak Jugoslavije, Beograd 1957, 10.

⁵¹ Kretanje zaposlenosti u društvenom sektoru u tisućama:

	1945.	1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.
Industrija i rud., poljoprivrede i ribarstvo	151	234	391	508	582	608	593	561	591	670
	1	2	5	32	57	63	65	86	90	102

(Izvor: Jugoslavija 1918—1988, Beograd 1988, 58)

⁵² Kidrič B., Uvodno izlaganje na IOOF Slovenije, Sabrana dela, VII, 9.

⁵³ Iz zapisnika sa sednice održane kod Borisa Kidriča 17. i 18. VIII 1951, Sabrana dela, VII, 347.

Slabosti koje neminovno proizlaze bile su mnogobrojne. Izgradnja na širokom frontu velikog broja objekata, umjesto kontinualne i sukcesivne izgradnje, neosposobljenost građevinarstva, nekvalificirana radna snaga sa sela, slabo korištenje kapaciteta, uska grla u sistemu, insuficijencija snabdijevanja reprovomaterijalom i u visokoobrazovanim kadrovima, itd. Sve je to cijena neharmoničnog razvoja privrede, tj. bržeg razvoja industrije od grana o kojima industrija ovisi, tj. poljoprivrede i saobraćaja. Disharmonija je povećana i unutar industrije, osobito forsiranjem teške industrije nakon 1949. godine. Struktura investicionih ulaganja u periodu 1947. do 1952. bila je: energetika 37%, bazična industrija 44,5% i prerađivačka 18,5%.⁵⁴ Tek nakon 1952. godine prerađivačka industrija polagano raste na račun bazične. Zanimljiva je Kidričeva opservacija iz 1951. godine: »Industrijalizacija je apsolutni zakon socijalizma [...]. Industrijalizacija u oblasti teške industrije, pak, nije apsolutni zakon socijalizma, nego relativni zakon s obzirom na uslove u kakvima se socijalizam izgrađuje.«⁵⁵ Što će reći, nama razvoj teške industrije diktira potreba za ekonomskom nezavisnošću, smatra Kidrič. Spor sa Sovjetskim Savezom prisilio nas je na takvu strategiju, kao što se i opasnost od kontrarevolucije sa Zapada u SSSR-u ekonomski artikulirala kao nužnost ekonomske nezavisnosti i razvoja teške industrije. Ne diskutirajući o dubioznosti sintagme ekonomske nezavisnosti, valja konstatirati da je ona, uglavnom, stvarala autarkične tendencije u obje privrede. Tako su nastale strukturne disproporcije kojih se ni do danas nismo oslobodili. Zahtjev za promjenom strukture privrede javio se logično nakon određenog vremena, pošto je provedena autarkična isforsirana industrijalizacija. Dopuštajući apstrahiranje od realnih troškova, i time implicirajući permanentno prelijevanje sredstava u grane sa natprosječnim svjetskim troškovima, pozicija zemlje kao cjeline u međunarodnoj je razmjeni objektivno nekonkurentna i neosmišljena, pa se stoga javlja spomenuti zahtjev. Ulaganje novih društvenih sredstava i ljudske energije u proces restrukturizacije, društvena je cijena forsirane disharmonične industrijalizacije. Takav proces nužno usporava daljnji privredni rast, vjerojatno onoliko koliko ga je forsirana industrijalizacija ubrzala (u suhom kvantitativnom aspektu) pa je stoga zaista otvoreno pitanje je li takva industrijalizacija uopće predstavljala društveno-ekonomski uspjeh. Razmišljajući kontrafaktički postavljamo dilemu: ne bi li sistem koji bi već nakon rata investirao na osnovi potrošačkog suvereniteta, dakle poštujući informativnu ulogu tržišta, postigao veće stope rasta društvenog bogatstva?⁵⁶ Ponovno predzadnje mjesto Jugoslavije u Evropi po mnogim privrednim pokazateljima upućuje nas na hipotezu da socijalistička privreda nije ostvarila povijesni pomak ni opravdala povijesnu ulogu koju je

⁵⁴ Industrijski razvitak . . . , 26.

⁵⁵ Boris Kidrič, Izlaganje na sednici IOOF 14. i 15. V 1951, Sabrana dela, VII, 290.

⁵⁶ Komparativni pristup analizi brzine razvoja zemalja s tržišnom privredom i onih koje su se koristile sistemom prvobitne socijalističke akumulacije pokazuje da je razmak sve veći.

sama sebi zadala. Štoviše, u usporedbi s vlastitim ciljevima njezini su rezultati karikaturni.⁵⁷

Te historijski intuitivno jasne i danas već trivijalne istine naglašavamo da bismo barem doveli u dvojbu opće prihvaćeno mišljenje o uspješnim i trajnim temeljima privrednog razvitka postignutog četrdesetih i pedesetih godina u Jugoslaviji.

Neprestano naglašavajući osvjetničku prirodu ekonomskih zakonitosti, ukoliko ih se ne respektira, a što se manifestira na polju kvalitete, asortimana, štednje itd., Kidrič nije mogao pretpostaviti i efekt bumeranga zbog nepoštivanja kontinuiranog, sukcesivnog i u objektivnim tendencijama utemeljenog privrednog razvoja. Taj efekt nastupa nakon duljeg vremenskog intervala, a izražen je u trajnim strukturnim neusklađenostima i slaboj međunarodnoj ekonomskoj poziciji zemlje.

Iskazana dvojba potrebna nam je samo kao element koji provedenoj eksproprijaciji u korist visoke akumulacije oduzima sigurnost rezona ekonomsko-historijske nužnosti.

Za forsiranu industrijalizaciju bilo je potrebno pribaviti sredstva iz raznih izvora. Bez mogućnosti znatnije inozemne akumulacije, koja je od 1945. do 1952. bila 714 milijuna dolara,⁵⁸ i dijelom je transferirana za potrebe naoružanja, jedina mogućnost bile su unutrašnje rezerve. Konfiskacija i prva nacionalizacija, kao eksproprijacije eksproprijatora, rezultirale su tim da se već godinu dana nakon revolucije u državnom vlasništvu našlo 83% industrije, za što je SSSR-u trebalo 8 godina.⁵⁹ Druga nacionalizacija iz travnja 1948. učinila je gotovo svu industriju državnom. Tako se utemeljivši, socijalistički se sektor mogao razvijati na osnovi vlastite akumulacije. Kako su već predratni sukobi u SSSR-u pokazali da bi to bio spor razvitak s obzirom na htijenja novih društvenih snaga koje zahtijevaju brze i vidljive uspjehe, počinje ono što zovemo prisilna eksproprijacija.

Međutim, važno je napomenuti da je dobar dio akumulacije omogućen i dobrovoljnim angažmanom omladine (osobito u periodu obnove), u obliku radnih akcija. Vrijednost tako postignutih ekonomskih efekata nigdje nije registrirana.

Osim korištenja besplatnog rada, moralo se obezvrijediti i plaćeni rad u industriji (prema Preobraženskom — područje socijalističke akumulacije). Nadnice je valjalo držati neprirodno niskima, mimo bilo kakve regulativne uloge tržišta radne snage.⁶⁰ Sindikat je po sovjetskom uzoru klasno amortiziran i pretvoren u instrument za animiranje općeg interesa u svi-

⁵⁷ Još 1950. Rikard Štajner, uvjeren u svemoć planiranja, oduševljeno predviđa povećanje predratne proizvodnje lake industrije za 4,5 puta pa ćemo se »time izjednačiti sa razvijenošću industrije u nekim naprednim zemljama Evrope, premašiti standard Danske i Švedske« (Uloga naše lake industrije u podizanju životnog standarda, Zagreb 1950).

⁵⁸ Kidrič B., Uzroci produženja petogodišnjeg plana, Sabrana dela, VII, 558.

⁵⁹ Bičanić R., Ekonomika FNRJ I, Zagreb 1951, 125.

⁶⁰ Konkurentska borba za radnu snagu povišenjem plaća štetna je. V. o tome: Kidrič, B.: O mogućim pitanjima naše privredne politike, Sednice CK KPJ (1948—1952), Beograd 1985, 103.

jesti proizvođača.⁶¹ Da bi se osnovica akumulacije još više proširila, cijene industrijskih proizvoda držane su visoko. Nisku nadnicu radnika moguće je bilo održavati tako da elementarne potrebe za osnovnim proizvodima budu zadovoljene. Stoga su i cijene osnovnih poljoprivrednih proizvoda morale biti niske.⁶² Sistem cijena, uostalom, važan je regulator kojim se obavlja prvobitna socijalistička akumulacija. Povećanje škara cijena omogućuje znatna prelijevanja vrijednosti iz poljoprivrede. Tako život na selu treba postati težak, kako bi i radna snaga bila potaknuta na odlazak u grad i u industriju.⁶³ Općenito, pritisak na individualne dohotke vrlo je snažan sa ciljem da se i najmanji dio viška rada izvuče u državni budžet, što je impliciralo nemogućnost bogaćenja i individualnog prosperiteta. Osim, dakle, izvlačenja vrijednosti iz poljoprivrede primarnom raspodjelom, valja spomenuti i porezni sistem,⁶⁴ zatim, također, obavezni otkup koji je bio toliko težak za seljaka da je rezultirao skrivanjem žitarica, a sve je to isprovociralo kolektivizaciju kao još jedan izrazito nedjelotvoran potez.

Kako su svi ti momenti — nadnice u industriji, cijene industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, sistem cijena, porezni sistem, obavezni otkup, kolektivizacija, itd., zapravo samostalni objekti istraživanja ovdje se nećemo njima baviti u smislu njihovih stvarnih kretanja, a u funkciji dokazivanja da je, teoretsko konceptijski gledajući, jedino moguća solucija — eksproprijacija domaćeg stanovništva, osobito poljoprivrednog — zaista i provedena.

Ne razlažući endogenu historijsko-razvojnu strukturu svakog od tih fenomena, dovoljno je spomenuti nekoliko izvanjskih relacija koje potvrđuju rečeno.

Jedna je od relevantnijih godina u promatranom razdoblju 1949, kada je zapošljavanje u industriji dostiglo maksimum, dakle, kada je već dobar dio seljačkog stanovništva preselio u grad. Čak i u toj godini udio agrarnog stanovništva u Jugoslaviji veoma je visok, 69%, dok gradsko stanovništvo čini 31%.⁶⁵ Jasno je da je akumulacija morala biti na račun

⁶¹ Osnovna karakteristika uloge i djelovanja Jedinostvenih sindikata od 1945. bile su: »[...] rješavanje svakodnevnih problema članstva stavljeno je u zavisnost od realizacije budućih ciljeva društva, pri čemu naglašavanje općih interesa društva nije omogućavalo artikulaciju posebnih interesa članstva« (Zdenko Radelić, Jedinostveni sindikati Hrvatske (1945—46), *Povijesni prilozi*, br. 6, Zagreb 1987, 136).

⁶² »U periodu 1945—1951. cijene osnovnih artikala široke potrošnje skoro se nisu ni mijenjale« (Jugoslavija 1945—1964, 228). Osim toga, sve do pred kraj 1951, garantirano snabdijevanje osiguravalo je ishranu gradskog stanovništva.

⁶³ Indikativan je Kardeljev zahtjev na II. plenumu CK KPJ 1949, na kojem su inače otvoreni ventili za prisilnu kolektivizaciju, po kojem kulaka treba likvidirati, srednjaka poslati u zadruge, a sitnog seljaka zaposliti u industriji (v. Sednice CK KPJ, Beograd 1985, 89—91).

⁶⁴ Izrazito progresivan, upravo izrabljivački prema bogatom seljaku koji je jedini mogao potegnuti krupniju i veću proizvodnju. Npr., godine 1947. domaćinstva s godišnjim dohotkom do 16.000 dinara plaćala su 493 dinara poreza, ona od 16.000—50.000 3000 dinara poreza, a domaćinstva s više od 50.000 plaćala su 18.130 dinara (Begović V., Put socijalističkog preobražaja poljoprivrede pod rukovodstvom KPJ, 18, Zagreb 1948).

⁶⁵ *Bičanić R.*, n. dj., 52.

te agrarne većine u uvjetima nerazvijene industrije, skromne inozemne pomoći i želje da se stimulira pristup radnih masa industriji.

U sistemu u kojem je planska distributivnost robe primarni način opskrbe stanovništva mnogim proizvodima, veoma je važno vidjeti nivo proizvodnje potrošnih dobara koji govori i o nivou njihove potrošnje. Ako je 1939. godine index 100, onda je, npr., u 1952. proizvodnja sredstava rada 582, dok je potrošne robe svega 142.⁶⁶

Zaustavljanje rasta osobnog standarda primjećujemo i iz narednih tabela.

RASPODJELA DRUŠTVENOG PROIZVODA — STRUKTURA⁶⁷

Godina	Ukupno	Lična potrošnja	Opća potrošnja	Bruto-investicije
1947.	100	47	17	32
1948.	100	48	17	32
1949.	100	49	18	32
1950.	100	46	23	33
1951.	100	46	25	33
1952.	100	53	23	30
1953.	100	53	19	32

SASTAV DRUŠTVENOG PROIZVODA⁶⁸

Godina	Osobni dohoci	Akumulacija i fondovi	Amortizacija
1947.	42	54	4
1948.	43	53	4
1949.	43	53	4
1950.	40	55	5
1951.	41	54	5
1952.	38	52	10
1953.	38	52	10

Osim tih relativnih strukturnih pokazatelja, pogledajmo na primjeru NR Hrvatske, kao na paradigmi jugoslavenske situacije, dva drukčija pokazatelja.

Prema Vinskom,⁶⁹ prosjek plaća u privredi realno se za razdoblje od 1947. do 1949. povećao za 8%, ali se već 1950. osjetno smanjila kupovna moć. Međutim, to je istodobno razdoblje kada se nacionalni dohodak Hrvatske per capita u 1949. godini povećao u odnosu spram 1947. za 37%.⁷⁰

⁶⁶ Industriski, 12.

⁶⁷ Jugoslavija 1945—64, 83. U tabelu nisu uključeni podaci o saldu izvoza i uvoza zbog svoje irelevantnosti u ovome kontekstu. Zbog toga zbroj po recima ne daje 100.

⁶⁸ Jugoslavija 1945—1964, 83.

⁶⁹ Ivo Vinski, Nacionalni dohodak Hrvatske 1947—1951, Zagreb 1952, 5.

⁷⁰ Isto, 3.

Navedimo i nekoliko mišljenja stvaralaca i teoretičara sistema kao konceptijsku potvrdu provedene eksproprijacije. Bakarić tvrdi da je porast potrebe otkupa jedan od zakona izgradnje socijalizma.⁷¹ Mi dodajemo, to je samo jedno od sredstava prvobitne socijalističke akumulacije, koje se zbog neefikasnosti napušta 1952. godine.⁷² Josip Brnčić misli da samo nejednakom razmjenom, nejednakosti, moguće je ukinuti nejednakost, samo neekvivalentnom razmjenom proizvoda.⁷³ Prema razmjeni ekvivalentnosti poljoprivredni bi proizvodi bili osjetno skuplji zbog niskog organskog sastava kapitala. Kardelj 1947. godine citira Staljina koji govori o zakonu proširene reprodukcije i sitnom seljačkom gospodarstvu što se ne razvija u skladu s tim zakonom.⁷⁴ To je misaona osnova za kolektivizaciju čiji je, pak, smisao u, prvo, povećanju proizvodnje uslijed okrupnjivanja posjeda i, drugo, u direktnom pristupu poljoprivrednim proizvodima (tako bi, mislilo se, bio riješen problem otkupa). Potrebno je spomenuti i često citiran Lenjinov stav o primatu politike nad ekonomijom, po kojemu u socijalizmu politika nije samo odraz ekonomskih zbivanja, već ona može i treba ubrzati ekonomski razvoj.⁷⁵

Iako su tadašnji rukovodioci često isticali kako su škarice cijena zatvorene u korist poljoprivrede u usporedbi s predratnim razdobljem, vrlo često ćemo naići i na tvrdnje koje tome proturječe. Tako Kidrič na IV. sjednici CK KPJ 1951. godine spominje da je faktor cijena industrijskih proizvoda u odnosu na 1939. godinu, jednak — 14,⁷⁶ ali škarice nisu onakve kakve su bile prije rata. Međutim, iz istraživanja Vinskog pokazuje se da su agregatni indeksi cijena iz 1952. u odnosu na 1938. i u ratarstvu, voćarstvu i u stočarstvu iznad 1300,⁷⁷ odnosno najmanje faktor 13. Osim toga, Kidrič govori »da smo mi izvukli (sa sela, op. V. R.) dve milijarde dinara više nego što smo mislili«. ⁷⁸ Također, zanimljivo je navesti ovaj citat: »Cene poljoprivrednih proizvoda treba da se neminovno smanje i to približno na faktor 10 u odnosu na predratni⁷⁹ ili, pak, »cene industrijskim proizvodima [...] moramo držati visoko da bismo omogućili izvlačenje novca sa sela gde ga još uvijek ima suviše«. ⁸⁰

Prema tome, do 1952. direktni utjecaj na cijene bio je u funkciji industrijalizacije. Nakon 1952. liberalizira se dio cijena, međutim, cijene sirovina, repromaterijala i dobar dio drugih, ostao je pod kontrolom tako da se može dalje govoriti o svjesnom i planskom utjecaju na zakon vrijednosti u funkciji daljnjeg razvoja industrije.

⁷¹ Bakarić V., Neki problemi otkupa, *Socijalistički front*, br. 5, Zagreb 1949, 5.

⁷² Uredba o ukidanju obaveznog otkupa žitarica, *Službeni list*, 31/52. Također vidi Kidričev stav sa izlaganja na IV. sjednici CK KPJ, 3. i 4. VI 1951, po kojem planski otkup nije socijalistička mjera (Sabrana dela, VII, 320).

⁷³ Brnčić Josip, Politička ekonomija socijalizma i zakon vrijednosti, *Ekonomski pregled*, I, br. 1, Zagreb 1950, 12.

⁷⁴ Kardelj Edvard, Zemljoradničko zadrugarstvo u planskoj privredi, Zagreb 1948, 9.

⁷⁵ Lenjina citira Bičanić R., n. dj., 17.

⁷⁶ Kidrič B., Sabrana dela, VII, 317.

⁷⁷ Ivo Vinski, Indeksi cijena poljoprivredne proizvodnje NR Hrvatske, Zagreb 1952. 14.

⁷⁸ Kidrič B., Sabrana dela, VII, 317.

⁷⁹ Isto, 30.

⁸⁰ Isto, 401.

Osim prelijevanja vrijednosti iz poljoprivrede u industriju, valja spomenuti i tzv. dinamičku eksproprijaciju poljoprivrede. Naime, mnogo brži razvoj industrije morao je zapostaviti prirodni nužan razvoj poljoprivrede. Pogledajmo nekoliko pokazatelja.

Indeksi poljoprivredne proizvodnje 1939—1953 (1952 = 100)⁸¹

1939. = 133	1949. = 153	1952. = 100
1947. = 120	1950. = 101	1953. = 142
1948. = 138	1951. = 142	

Dakle, proizvodnja se kreće oko predratne, bez vidnijeg porasta. Razlog su tome uza sve destimulativne poteze ekonomske politike također i niske investicije.

Investicije u poljoprivredi u odnosu na ukupne investicije⁸²

1948. = 11,7 ⁰ / ₀	1950. = 5,9	1952. = 1,4
1949. = 6,7	1951. = 0,7	1953. = 5,0

Podsjetimo se, u isto su vrijeme investicije u industriju bile veće od 50⁰/₀.

Tako se udio narodnog dohotka poljoprivrede neprestano smanjivao u odnosu na ukupni narodni dohodak:⁸³

1939. = 50 ⁰ / ₀	1949. = 36,9	1952. = 25,4
1947. = 40,6	1950. = 29,8	1953. = 30,3
1948. = 38,9	1951. = 39,8	1954. = 26,6

U zemlji u kojoj mehanizacije poljoprivrede gotovo i nije bilo (tako je 1946. god. 98⁰/₀ vuče bila stočna zaprega),⁸⁴ zapostavljanje je poljoprivrede u razvoju siguran znak da se i njezina akumulacija prebacivala u industriju. Prirodni zahtjev za razvojem, koji bi država zapravo imala potpomoći, potpuno je zatomljen. Druge mjere, kao kolektivizacija, još su više unazadile opće stanje na selu. No, to nije sprečavalo rukovodioce da često ističu kako Partija i vlada ne vode politiku zapostavljanja poljoprivrede.

IV. Zaključak

Prvobitna socijalistička akumulacija tretirana je u SSSR-u kao osnovni zakon socijalizma. Takva zakonitost pretpostavljala je toliko oduzimanje viška rada nekim neindustrijskim sektorima da se njihov razvoj zaustavlja, a rad demotivira. Međutim, poticaj za rad i poslovanje nije bitan element u organiziranju proizvodnje. Ideja o glatkoj koncentraciji

⁸¹ Jugoslavija, 1945—1964, 97.

⁸² Isto, 97.

⁸³ Isto, 97.

⁸⁴ Jugoslavija trideset godina posle oslobođenja i pobjede nad fašizmom 1945—1975, Beograd 1975 14.

sredstava, proizvoljnoj distribuciji investicija posredstvom svemoćnog plana, ekonomska je osnovica voluntarizma. Dovoljna je volja partijskog politburoa, pa da partijska ekonomija (ekonomija odozgo, komandno-planska ekonomija) ostvari brzi linearni rast (i tako zagonetku ekonomije učini riješenom). Rad, doduše, treba poticati ali mu je pridano značenje efemerno.⁸⁵ Stoga su i prednosti tržišta irelevantne. Jugoslavenske privredne koncepcije u razdoblju 1945—1950. preuzele su potpuno, u svim njegovim momentima, koncept⁸⁶ prvobitne socijalističke akumulacije — centralizaciju sredstava snažnom eksproprijacijom i aktiviranje akumulacije na osnovi direktivnog plana u pravcu teške industrije, mimo zakona vrijednosti.

Sva proturječja i blokade takvog sistema javljaju se vrlo brzo uslijed gospodarski demotivirane radne snage. Uvodi se samoupravljanje, embrionalna autonomija privrednog subjekta, i oslobađaju se tržišne silnice, sve sa ciljem da se zatvori zabrinjavajuće disfunkcionalan jaz između pojedinca i općeg interesa zajednice.

Međutim, samoupravljanje se odnosilo samo na tekuću prostu reprodukciju, a i tu, uglavnom, formalno.

Samoupravljanje implicira autonomiju proizvođača na tržištu. Od 1952. ograničenom liberalizacijom cijena, autonomija se osjetila na planu određenja asortimana, cijena, količine proizvodnje, itd. Rezultiralo je to pozitivnim efektima. God. 1953. prestaje stagnacija i počinje brzi rast, zahvaljujući, uglavnom, već obavljenom kapitalnom investiranju, ali i znatnijoj samostalnosti poduzeća. Nosilac je te samostalnosti direktor⁸⁷ čija poduzetnička uloga dobiva puno značenje. On, kao osoba od državnoga partijskog povjerenja, posluje samostalno u okviru općih zadataka državnog plana. Samo mu sada država više ne izračunava prihod i dobit i ne odlučuje o plasmanu. Prema tome, sadržaj povećane autonomije nije samoupravni, već direktorski, menedžerski.

Autonomija poduzeća pretpostavlja tržište, inače je bez smisla. Međutim, efikasan razvoj i proizvodnju omogućuje samo integralno tržište (radne snage, kapitala i roba). Pedesete godine, godine su liberalizacije samo tržišta roba i to u ograničenom dometu. Prema tome i o tržišnoj privredi nemoguće je govoriti. Bolje je reći da je popuštena stega nad zakonom vrijednosti.

Za razliku od proste reprodukcije, sfera proširene reprodukcije ostaje izvan utjecaja proizvođača. Mobilizacija koncentracije sredstava od načina do količine u ingerenciji je države, prvo, visinom poreza, zatim stopama akumulacije, pa nakon 1954. visinom kamate na poslovne fondove. Distribucija, namjena i aktiviranje sredstava u ingerenciji je države sve do

⁸⁵ Međutim Trocki u svojoj radikalnoj konzistentnosti nije mislio tako. Stoga je predlagao militarizaciju rada u okolnostima prvobitne socijalističke akumulacije.

⁸⁶ Valja reći da je prvobitna socijalistička akumulacija koncept privrednog razvoja a ne zakon socijalizma, kako je tretiran u SSSR-u. U tom konceptu preveliko je značenje subjektivnog da bi mogao dobiti značaj objektivnog.

⁸⁷ Direktor i dalje zadržava neizmjereno važnu ulogu u poduzeću. Vjerojatno je to odraz zanimljivog Kidričevog stava još iz 1946, kada zahtijeva samo jedan kolosijek komandovanja, jer »kolektivno upravljanje preduzećem također je plod kapitalizma« (Sabrana dela, II, 33).

1954. godine, kada formalno prelazi u opći investicioni fond, ali u biti posredstvom Narodne banke Jugoslavije država i dalje određuje programe i njihove izvođače.

Prema tome, elementi samoupravljanja u tekućoj proizvodnji slabašni su i nedovoljno relevantni da bi se govorilo o samoupravljanju kao principu organiziranja i upravljanja proizvodnjom.

U sferi proširene reprodukcije njega nema. Stoga bismo i nakon 1950. godine privrednom i društvenom sistemu pridodali oznaku etatizma s tržišnom tendencijom koji se nakon 1954. godine konsolidira za duži i stabilniji period. Etatizam je to koji i dalje podređuje svoju bit prvobitnoj socijalističkoj akumulaciji. Upravo je ona konstanta koja se provlači kao determinator svih drugih rješenja u sistemu proizvodnje. Taj koncept se ne napušta ali se nastoji učiniti djelotvornijim. Traži se put da se osnaži faktor radne motivacije. Dio odluka spušta se sa razine države na razinu privredne organizacije i tu se zaustavlja. Ne otvaraju se daljnji mehanizmi koji bi motivacione impulse za radom, poslovanjem i poduzetništvom potakli u svakom pojedincu. Zahtijevalo bi to tržište, konkurenciju, nesigurnost položaja, i cjeline, i pojedinca, te mnoge momente privatizacije. (To bi razgraničilo doseg interesa svakog pojedinca — negdje profit drugdje plaća.) Naravno, u tom periodu tako nešto imalo je ideološki apsolutno nepovoljan ambijent. Stoga, samostalnost i upravljanje decentralizira se na kolektivnog subjekta — poduzeće, koje treba da se konkurencijom izbori za veću dobit. Kako radikalna konzekvenca tržišta — propast poduzeća — nije bila moguća, zagwarantirana sigurnost stimulirala je poduzeće da dio aktivnosti u borbi za dobit usmjeri protiv države. Njoj treba, ako je moguće, ostaviti što manji višak rada. Borba oko raspodjele na potreban rad i višak rada karakterizira sistem mnogo više nego konkurencija među proizvođačima. Česta upozorenja o štetnosti partikularizma radničkih savjeta u direktnoj su suprotnosti s principima deetatizirane ekonomije. Partikularizam nije prepreka općem napretku već njegova pretpostavka u tržišnoj ekonomiji. Stoga zaključujemo:

Koncept prvobitne socijalističke akumulacije suština je privrednog sistema i nakon promjena od 1950. godine. Jer:

1. eksproprijacija je obavljena u korist industrije, uglavnom teške industrije, na račun vlastitog stanovništva, a osobito na račun poljoprivrede,
2. prikupljanje akumulacije ostaje u rukama države,
3. investicije također određuje država,
4. ekonomska funkcija samoupravljanja sastojala se u oslobađanju motivacionih momenata,
5. tržište je reducirano i limitirano,
6. tzv. partikularizam privrednog subjekta mimo državnog plana nije bio poželjan.

Dakle, objektivna prisutnost tržišta i samoupravljanja bila je nedovoljna da bi se sistem mogao okarakterizirati kao samoupravni. Prvobitna socijalistička akumulacija zahtijeva državu u privredi, a budući da država mora angažirati svoj aparat, birokratizam, bez obzira na njegove demokratske forme nego u staljinizmu, nije se mogao izbjeći. Unatoč žestokom ideološkom obračunu sa svakim birokratizmom.